

ILIRSKE ONOMASTIČKE STUDIJE (II)*

IMENA FIRMUS, VALENS, MAXIMUS U PROCESU ROMANIZACIJE ILIRSKOG ONOMASTIKA

Više je puta već istaknuta tradicionalna kontinuiranost epihorskog onomastika Ilira u vrijeme rimskog vladanja njihovim etničkim područjem, a naročito u nekim područjima Ilirika, koja su predstavljala više manje zatvorene geografske, etničke i kulturne cjeline. Uz neka područja Sandžaka i zapadne Bosne u tome daleko prednjači naselje dalmatskih Ridita (*Riditae, Municipium Riditarum, Rider*)¹⁾, čiji su epigrafski nalazi nesumnjivo najbogatiji i najdragocjeniji izvor za proučavanje i poznavanje ilirskog onomastika, onomastičkog sustava i jezika. Ogroman procenat epihorskih ilirskih imena na natpisima ovog zanimljivog municipija (koji u odnosu na poznate primjere rimskog onomastika nije niži od omjera 90:100) jasno pokazuje intenzitet epihorskih tradicija u oblasti onomastike, a također i primjer na koje je sve načine nastavljen otpor ilirskih plemena romanizaciji, kojoj je Rim — skršivši, konačno, više nego dvostoljetni otpor ilirskog oružja — nastojao krčiti put svim sredstvima. Onomastika i kultovi, koji su u tom pogledu morali izdržati najtežu ofanzivu — posebno stoga, što je tu taktika Rima, koji je htio uživati plodove pacis Romanae, bila sklona određenim kompromisima — postali su, ili bolje ostali, simbolima ilirske etničke i kulturne samobitnosti, dapače simbolima aktivnog otpora rimskom osvajaču, koji je preko takvog forsiranog izjednačivanja tih naoko formalnih elemenata jedne civilizacije želio ukloniti baš one najbitnije komponente etničke samoobrane jednoga naroda.

U razvoju rimsko-ilirskih odnosa, koji su nastupili slomom vojnog otpora Ilira i formiranjem rimske provincije na njihovom etničkom teritoriju, bilo je, dakako, i specifičnih pojava. Među tima nisu beznačajne ni one koje nose nesumnjiva obilježja oportuniteta, koji se prvenstveno odražava u odnosu povlaštenog sloja dotadašnjeg ilirskog društva prema osvajaču i novoj, tuđinskoj vlasti. Dovoljno je da nas na te pojave podsjetu primjeri ilirskih plemenskih prvaka, koji su i u novoj političkoj konstelaciji — ali koja je uglavnom počivala na istim društvenim temeljima — zasnovali određene odnose kako prema rimskoj vlasti tako i domaćem ilirskom stanovništvu. Dok ćemo se na primjer onog ilirskog

*) Vidi Živa Antika, god. X, sv. 1—2, str. 163—171.

¹⁾ Usp. D. Rendić-Miočević, *Princeps municipi Riditarum* (Arheološki radovi i rasprave II, Zagreb 1962), gdje je navedena i ostala literatura.

prvaka iz plemena Dezitijata, *T(itus?) F(lavius?) Valens Varron(is) f., princeps Desitiatum*, Spomenik S. k. ak. XCIII, 10) još navratiti u našim daljim recima, zanimljivo je posebno upozoriti na niz japodskih prvaka (*principes*)²⁾, koji su uz tu svoju funkciju od nove političke vlasti dobili i drugu, povjereničku funkciju, tj. funkciju plemenskog poglavara ili načelnika (*praepositus*): *Licinius Teuda, prae(positus) et pri[nc(eps)] Ia[p]odum*³⁾, *T. Loantius Rufus, praepositus Iapodum*⁴⁾, *Proculus Parmanic(us), praepos(itus)*⁵⁾, i dr. Već se iz ovih nekoliko primjera — tih protagonista stare i nove vlasti — može vidjeti kako njihova onomastička formula, bez obzira na kojem razvojnem stupnju bila i na kojem tradicionalnom sustavu bila zasnovana, sadrži i određene komponente koje su izravno preuzete iz rimskog onomastika (*Valens, Rufus, Proculus* i dr.).

Prodor rimskih imena — kao i svih onih onomastičkih elemenata koji se rimskim mogu samo formalno nazvati — u dotada ekskluzivni ilirski onomastik, postajao je s vremenom sve intenzivniji i ekstenzivniji. On će se postepeno manifestirati kao sistem koji će obuhvatiti prvenstveno čitave regije, s karakterističnim i specifičnim manifestacijama, ali također i odgovarajuće slojeve stanovništva. Ta se stratifikacija, započeta na rubnom pojasu naše jadranske obale (prvenstveno Liburnija)⁶⁾ može vanredno lijepo pratiti istodobno sa širenjem civiteta, čija se kronologija zaustavlja na imenu (gentilicij) *Aurelius*, koje poput brojnih novih građana ovoga područja, nosi i car Karakala, iz te porodice, koji je 212. god. proglasio rimskim građanima sve slobodne stanovnike carstva (constitutio Antoniniana). Prvi prodori rimske onomastike nesumnjivo su u vezi sa širenjem civiteta. Taj prodor, kako je rečeno, vrše rimska gentilna imena, koja moraju imati svoje mjesto u onomastičkoj formuli rimskih građana. Ostale funkcije u toj formuli, kod osoba s tek stečenim civitetom, zadržavaju stara domaća imena, koja novoj formuli nerijetko pristupaju u punoj staroj formuli. Nekoliko odabranih primjera ilustrirat će nam taj proces barem u osnovnim njegovim oblicima i fazama:

C. Iulius Ceuni f. Acirrius, CIL III 2900

C. Iulius Picusi f. Ceunus, CIL III 2859

Iulius Beuzas, CIL III 9156

T. Flavius Blodi f. Plassus, Glasnik Z. m. S., N. S. III, str. 168, br. 1

Flavius Epicadus, ibid.

T. Flavius Laedio, ibid.

²⁾ Ibidem.

³⁾ CIL III 14326.

⁴⁾ CIL III 14328.

⁵⁾ CIL III 14325; tu je dana lekcija *Proculus Parmanic(i)*.

⁶⁾ Usp. naše radove iz oblasti ilirske onomastike: *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije* (Vjesnik za arh. i hist. dalm. sv. LII, Prilog II); *I l l y r i c a*, *Zum Problem der illyrischen onomastischen Formel in römischer Zeit* (Archaeologia Jugoslavica, sv. II); *Onomastičke studije sa teritorije Liburna* (Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, sv. I).

- P. Aelius Andes Barcini*, CIL III 13249
Aelius Varro, Spomenik S. k. ak. LXXXVIII 23
Ael(ius) Titus Batonis, Glasnik Z. m. B. H. 1906, str. 176
- M. Aurelius Varro*, CIL III 8731
Aurelius Plator, CIL III 9866
Aur(elius) Sextus Ledri, CIL III str. 2328¹⁵⁸ (ad 9819).

Za navedenim primjerima, koji odražavaju masovno stjecanje civiteta, kao posljedice carske „darežljivosti“ (carski gentiliciji!) ne zaostaju, naročito na primorju, ni oni gdje je to bio rezultat jednog sličnog procesa, samo u manjim okvirima, a čiji su protagonisti bili pojedini predstavnici nekih uglednijih rimskih rodova, ekonomski zainteresiranih na ilirskom priobalnom području (*Aemilii*, *Baebii*, *Calpurnii*, *Gavil(i)ii*, *Octavii*, *Petronii*, *Vetillii* i dr.).

Evo nekoliko onomastičkih primjera i te kategorije, odnosno i s tih područja:

- C. Aemilius Volso(nis) f. Oca*, CIL III 3148=10131
L. Baebius Opiavi f. Oplus Malavicus, CIL III 10121
Calpurnia C. f. Ceuna, CIL III 2891
Calpurnia Volaesa, CIL III 2886
Vesclaves Petronius Triti f., CIL III 3058.

Posebnu, signifikantnu pojavu romanizacije epihorskog onomastika Ilira predstavlja prodor rimskih osobnih imena u tradicionalnu domaću formulu, koja i dalje čuva svoju odgovarajuću shemu. Takvi primjeri još ne predstavljaju masovnu pojavu, kako se to iz poznatih natpisa može zaključiti. U tom su pogledu i opet veoma zanimljivi riditski epigrafski nalazi, koji nam zbog svoje specifičnosti i spomenute koncentracije ilirskog onomastičkog materijala pružaju sadržajni uvid u postupnost i razvoj tog procesa. Veoma interesantna pojava upada nam pri tome odmah u oči: neobično ograničen repertoar rimskih imena, kognominalnog karaktera, a k tome njihov je izbor takav da im o značenju ne može biti nikakve dvojbe. Na prvom mjestu, i broječno zastupljeno daleko ispred svih drugih, javlja se ime *Maximus* (*Maxima*) koje je, također, najčešće rimsko ime u ilirskoj onomastičkoj formuli i izvan riditskog područja (Bosna, ant. Dakija).

U Rideru susrećemo ove primjere toga imena, uz poznata ilirska imena:

- Maximus (Triti f.)*, CIL III 9877
Maxima, ibid.
Maxima [T]uri, CIL III 2769
Maximus Laedicalius Aplinis f., Diadora 2, str. 227, br. 2
[M]aximus [G]ermanici f., Glasnik Z. m. S., N. S. VI, str. 53, br. 5
Tudani(a) Maxim(a), CIL III 9878.

Lista se znatno proširuje s primjerima sa ostalog područja naseļjena Ilirima, iako nam nije namjera da je damo potpunu. Evo markantnijih primjera s te liste:

Maximus Batonis (više puta), CIL III C. VI
Maximus Beusantis, Wiss. Mitth. B. H. XI 134
Maximus Buionis f., CIL III 10730
Maximus Dasantis, CIL XIII 6538
Maximus Diti, Spomenik S. k. ak. LXXVII, 8
Aurelius Maximus Pantadienus, CIL III 10034
Plaetoria Maxima, CIL III 1269
 itd.

Nije nam namjera da ovdje razmatramo brojčani odnos imena (cognomen) *Maximus*, -a, — u formulama gdje se već izgubio svaki trag epihorskog ilirskog onomastika — prema drugim rimskim kognominima, iako bi i ta zapažanja nesumnjivo bila veoma interesantna za pitanje koje nas ovdje zanima i kojemu ćemo posvetiti naše dalje retke.

Vraćajući se prvenstveno na riditske primjere, gdje pojava imena *Maximus*, -a, uz gotovo kompaktni ilirski onomastik, ima posebno značenje, čini nam se da se toj pojavi može dati i određeno značenje u procesu romanizacije ilirske onomastike i onomastika posebno. Ovo utoliko prije, što na riditskim natpisima gotovo da i nema takvih rimskih kognomina koja u nekim imenima ilirskog onomastika ne bi imala odgovarajuću semantičku vrijednost (isti calque linguistique). Radi se, prije svega, o imenima *Firmus* i *Valens*, koja se, u sličnoj funkciji kao što i ime *Maximus*, -a u spomenutim primjerima, javljaju u ilirskoj onomastici i izvan ovoga područja.

Ime (cognomen) *Firmus* poznato nam je dosada na riditskim natpisima u slijedećim primjerima:

Ti. Claudius Firmus (*Ti. Claudi Triti f.*), Diadora 2, str. 233, br. 9
Firmus Lapricus Pladomeni f., neobjelod.
Fir(mus) Varieri, neobjelod.

Interpolacija imena *Firmus* u ilirski onomastički repertoar može se pratiti i na ostalom ilirskom području, ma da je to ime mnogo češće povezano s posve već romaniziranom formulom domorodaca (npr. *Firmus Surionis*, CIL III 2764). No njena pojava na riditskim natpisima, posebno ako je sagledamo s aspekta već spomenute pojave kognomena *Maximus*, -a i gotovo potpunog izostanka ostalih rimskih kognomina, ima tu posebno značenje, koje potencira činjenica da oba imena, i *Maximus* i *Firmus*, hoće da izraze nešto u čemu se ogleda veličina i snaga. Čini se, dakle, da su ta imena — sasvim rijetka rimska imena u epihorskom riditskom onomastiku — bila posebno odabrana i „posuđena“ iz rimskog onomastika baš stoga što su riditski, kao i drugi, Iliri veoma dobro znali za njihovo značenje i semantičku im vrijednost, posebno u odnosu na neka imena svog epihorskog onomastika.

Onaj tko se već duže vremena bavi pitanjima ilirske onomastike i tko pozna dobro ilirski onomastik Ridita mogao je lako uočiti činjenicu, da u tom onomastiku, koji inače obiluje repertoarom domaćih imena,

neka imena u natpisima dolaze mnogo češće od ostalih. To se prvenstveno može kazati za grupu imena od osnove *apl-*, u prvom redu za najobičnije među njima — ime *Aplis*⁷⁾, koje je par excellence riditsko ilirsko ime. To se ime tradicionalno održava u riditskim familijama, a tu praksu potvrđuje niz primjera, koji su došli na vidjelo i posljednjih godina sistematskog istraživanja na arheološkim lokalitetima Danila (ant. *Rider*).

Evo skupine riditskih natpisa s tim imenom:

Aplis Ledietis Sini f., CIL III 2778

Aplis Lunnicus Triti f., CIL III 6412=13989

Aplis Staticus Aplinis f., Glasnik Z. m. S., N. S. VI, br. 59

Aplis Turi Statani, Diadora 2, str. 230. br. 5

U filijaciji:

Aplis Staticus Aplinis f., (v. gore)

Sextus Statinius Aplinis f., CIL III 2790

*Turo Statica Aplinis f.*⁸⁾, CIL III 2795

Maximus Laedicalius Aplinis f., Diadora 2, str. 227, br. 2

Mican Curban Aplini[s], ibid. str. 232, br. 7

Ursa Melandrica Aplinis f., Glasnik Z. m. B. H., N. S. VI, br. 55

Panto Laidietis Aplinis, Vjesnik dalm. LIII, tr. 214

Aplo Aplini(s) Tizi f., CIL III 13245

Uz *Aplis* riditski onomastik pozna i druge varijante toga imena, tako *Aplo* (fem.) i *Apludus*, dok su oblici kao *Aplus*, *-a*, *Aplius* poznati izvan Ridera. Ovamo možda spada i ime *Oplus* (*-a*) s liburnskih spomenika.

Femininum *Aplo* (*-onis*) dolazi na ovim riditskim natpisima:

*Aplo Aplinis Tizi*⁹⁾ *f.* (v. gore)

Aplo Darmoca Turi f., Rendić, Ilirska onomastika, str. 35 b. 33
(=CIL III 2779)

⁷⁾ Ovdje posebno upućujemo na radove H. Krahea (*Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, s. vv.; *Die Sprache der Illyrier*, Erster Teil, Wiesbaden 1955; s. vv. i passim), A. Mayera (*Die Sprache der alten Illyrier*, I—II, Wien 1957—59; s. vv. i passim, kao i na noviji rad R. Katičića, *Das mitteldalmatische Namengebiet* (Živa Antika XII, sv. 2).

⁸⁾ Mayer (n. dj. I, str. 322 s. v. *Staticus* i str. 346, s. v. *Turo*) netačno citira ime ove riditkinje: *Turo Statici Aplinis f.*, čime je bitno izmijenjena i struktura njene onomastičke formule; na drugom od citiranih mjesta pretpostavlja, dapače, mogućnost da je oblik *Turo* dativ maskulina *Turus*, što je Katičić (n. mj., str. 263), čini se, svojom lekcijom (*Turo Statico Aplinis f.* — drugačiju lekciju donosi auktor na str. 276, s. v. *Staticus*; *Statici*) prihvatio. Lekcija: *Statica*, koja određuje i padež i rod imenu *Turo*, a također i oblik onomastičke formule, je međutim van svake sumnje.

⁹⁾ Ovu smo korekturu predana oblika *Ifzi* predložili na temelju rukopisnih bilježaka L. Maruna, koji je natpis osobno kopirao, i analogije koju pruža drugi danijski natpis (CIL III 2788: *Platino Platoris Tizi filia*). Oblik *Ifzi* (gen.) trebat će definitivno brisati iz ilirskog onomastika. (Usp. naš referat prikazan na VII Međunarodnom kongresu onomastičkih nauka, Firenze-Pisa 1961: *Onomastique illyrienne de la Dalmatie ancienne*, résumé, str. 275).

Aplo Curbania Kabaleti f., CIL III 13244
Aplo Varieri Plahentis, Bull. dalm. XXXI, 85
Aplo Tritanonis. . . filia, CIL III 2792¹⁰⁾

Na kraju ove liste evo i primjeri epigrafskih potvrda imena *Apludus* koje nam je također poznato samo s ovoga lokaliteta:

Apludus Staticus, CIL III 2773
Apludu(s) Mevertens(?) Pl[a]dom[e]ni filius, CIL III 6410 (=9865)^{10a)}

Uočljivo velik broj epihorskih imena, izvedenih od osnove *apl-*, u onomastiku riditskog stanovništva podjednako privlači našu pažnju kao i spomenuta pojava rimskih imena (kognomina) *Maximus* i *Firmus*. Te koincidencije u riditskom onomastiku i potakle su nas, isprva posve nesvjesno i spontano, da tim pojavama nađemo možebitni zajednički uzrok. Tražeći toj pojavi uzroke nismo se mogli oteti dojmu da nam tumačenje imena izvedenih od osnove *apl-*, koje su dali neki poznati lingvisti-ilirolozi (u prvom redu H. Krahe), tumači ujedno i samu pojavu spomenutih rimskih kognomina u riditskom — i ne samo riditskom — ilirskom onomastiku. Prema spomenutima, istoj osnovi treba pribrojiti i poznati theonym Ἀπόλλων (dor. Ἀπέλλων, tes. Ἀπλων)¹¹⁾, koji ovom omiljenom grčkom božanstvu osigurava atribut muške ljepote i snage. Osnova *apl-*, koja se u ilirskoj onomastici rado udružuje s drugim osnovama, tvoreći composita¹²⁾, odgovara st. nord. *afl* „snaga, moć, sila“, *aflī* „moć, sila“¹³⁾. Promatrano s tih pozicija ime *Firmus*, koje se na dvjema danijskim natpisima javlja u poziciji prenomena rimske onomastičke formule, nije ništa drugo nego kalk (calque linguistique) imenu *Aplis* u ilirsko monomastiku, i njemu srodnima. Istom će kalku pripadati i ime *Valens*, koje se također — istina, zasada nam nije poznat takav primjer s riditskih spomenika — javlja u ilirskoj onomastici (usp. *T(itus ?) F(lavius ?) Valens Varron(is) f., princeps Desitiatum*, Spomenik S. k. ak. XCIII, 10). S obzirom na relativno često ime *Maximus*, -a, ne samo u riditskom već općenito u ilirskom onomastiku, koje je preuzeto — kao posuđenica — iz rimskog onomastika, a također i s obzirom na visoku procentualnu zastupljenost epihorskog imena *Aplis* i njemu srodnih imena u onomastiku ilirskih

¹⁰⁾ Kod Mayera (n. dj.) natpis je griješkom ubrojen među one sa Gornje Cetine (usp. *Aplo. . . Pinsi*, CIL III 14968), što je preuzeo i Katičić (n. mj.) povezujući i direktno dva natpisa.

^{10a)} Ne radi se, prema tome, o nekom drugom natpisu (Mayer, Katičić, n. mj.) već o drugoj lekciji istoga natpisa CIL III 6410.

¹¹⁾ Usp. Mayer, n. dj., sv. II, str. 9.

¹²⁾ Usp. *Teuti-aplos, Apl-avita, Mag-aplinus (Meg-aplinus)*. — Dok posljednji oblik Krahe semantički povezuje s grčkim Μεγα-σθένης (*Die Sprache der Illyrier*, str. 57), prvome traži analogiju u poznatom grčkom imenu Δημο-σθένης (ibid. str. 60)

¹³⁾ Krahe, n. dj. 51, Mayer, n. dj. (sv. II) 9.

Ridita, istu bismo semantičku vrijednost odredili i tom rimskom imenu¹⁴⁾ koje je u novoj ilirsko-rimskoj formuli svoju par excellence kognominalnu vrijednost zamijenilo s prenominalnom, ako se uopće taj atribut može dati pa i prevedenom ilirskom individualnom imenu. U potvrdu te pretpostavke mogla bi svakako govoriti ova dva primjera s riditskih natpisa, koji su i inače dali dosta primjera — općenito karakterističnih za ilirsku onomastiku — familijarne tradicije u nošenju imena, posebno u prenošenju imena od oca na sina¹⁵⁾:

Aplis Staticus Aplinis f., Glasnik Z. m. S., N. S. VI, br. 59

Maximus Laedicalius Aplinis f., Diadora 2. str. 227, br. 2

Preuzima je imena *Maximus*, -a iz rimskoga u ilirski onomastik, u svojstvu prevedena imena, tj. imena kome su barem približno značenje nazirali u nizu epihorskih imena, što su se bila razvila od osnove *apl* (velik, dapače vrlo velik — *Maximus* — je onaj čija je snaga također veoma velika, tako da dva pojma — vrlo velik, snažan — postaju u neku ruku sinonimi) donekle podsjeća na druge neke primjere iz antičke onomastike, od kojih nam se ovi čine najbližima i najzanimljivijima: Γάτος Ἱούλιος Ἑρμᾶς ὁ καὶ Μερκούριος (CIG II 3705), *Mercurius qui et Hermes* (v. R. E. II A, st. 2449), možda i *Aur. Secundianus qui et Itrius* (CIL III 3904). Ma da nemamo, dakle, za to direktne potvrde, naše bismo ilirske Maksime najradije podvrgli sličnom onomastičkom procesu, pretpostavivši jednu, ma da epigrafski neodraženu fazu koja se svodila na formulu *Maximus qui et Aplis* ili slično. Šteta je da na pr. onaj Dalmat u ravenatskoj floti, Lucij Licinije Maksim (*L. Licinius Maximus*, tr. class(is) pr(aetoriae) *Ravenn(atis)*, *natione Dalmat(a)*, CIL XI 69) nije ostavio i svoja epihorska, ilirska imena, kako su to radili njegovi drugovi iz mizenske flote, jer bismo možda¹⁶⁾ bili dobili zanimljiv primjer onomastičke ekvacije temeljene na realnosti, tj. na semantičkim značajkama imena, koje nam, kako se čini, otkrivaju vrlo dobro prevodljiva i značenjem jasna imena *Firmus*, *Valens* i *Maximus*, kojima smo se ovdje kratko pozabavili.

¹⁴⁾ Usp. u vezi s time spomenuti naš referat s kongresa u Firenzi—Pisi, (Atti e memorie del VII Congresso Internaz. di Scienze Onomastiche), str. 274—275.

¹⁵⁾ Za tu pojavu u ilirskoj onomastici usp. Ilirska onomastika na lat. natpisa Dalmacije, str. 16 i d.

¹⁶⁾ Usp. na pr. nova (službena) i stara imena ovih dvaju pripadnika mizenske flote: *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi*, CIL X 3618=2810; *L. Viridius Celer qui et Temans*. . . ., CIL X 3666. U oba je primjera *Celer* prijevod odnosno rimsko ime koje ima istu semantičku vrijednost kao i ilirska imena *Bato* (v. Vetter, Gl. 20, 32) i *Temans* (Krahe, Gl. 23, 114), koja bi, prema tome, bila sinonimi (v. Mayer, n. dj. II, str. 20). Pojava je dakle upravo inversna od one gdje smo mi pretpostavili niz *Firmus*, *Valens*, *Maximus* prema ilirskim imenima *Aplis*, *Aplus*, *Apludus* i sl. (a možda i nekim drugim regionalnim ilirskim imenima koja ne stoje ni u kakvoj vezi s osnovom *apl*-). Ako je put do takvih onomastičkih ekvacija, koje nam daju spomenuti mizenski natpisi, metodski ispravan i tačan, onda bi za to svakako u obzir došla i neka druga imena ilirskog onomastika kako nas upozorava i natpis CIL X 3468=2715: *L. Ialli Valentis qui et Liccae Bardi f.* (Usp. još i među ravenkim mornarima: *L. Dasumius Valens*. . . nat. *Delmata*, CIL XI 44).

Kulturno-historijski aspekti ove pojave odražavaju se i na jednom drugom planu rimsko-ilirskih odnosa i pokušaja Rima da se što prije afirmira među stanovništvom novopripojenih krajeva. Romanizacija je, kao što je poznato, osobito zahvatila ilirske kulture nastojeći da ih negira svojim tolerantnim i gotovo indiferentnim stavom prema svim stranim svetinjama. Kultne ekvacije kao *Bindus—Neptunus*¹⁷⁾, *Apollo—Tadenus*,¹⁸⁾ *Venus—Ansotica*¹⁹⁾ i druge — koje su nam pojave poznate kao *interpretatio Romana* egzogenih kultova — samo su jedan od oblika kojima je romanizacija imala da rastoči ili otupi etničku čistoću epihorskog stanovništva, a time i mogući otpor osvajaču, prenesen iz oblasti oružja u područje kulturno-političkih odnosa. Naša su istraživanja dovoljno pokazala da se taj otpor, koji nije bio ni malen ni beznačajan, odvijao i na polju onomastike i da su Iliri, kao što pokazuju i primjeri koji su ovdje osvijetljeni, vrlo nepovjerljivo i obazrivo proširivali svoj tradicionalni, stoljećima izgrađivani onomastik.

Zagreb.

D. Rendić-Miočević.

RÉSUMÉ

D. Rendić-Miočević: ÉTUDES D'ONOMASTIQUE ILLYRIENNE (II)

Les noms romains *Firmus, Valens, Maximus* et leur apparition dans l'onomastique illyrienne

Les traits conservatifs de l'onomastique illyrienne qu'elle garde pendant l'époque romaine sont un fait bien connu. Ce sont surtout les inscriptions provenant de l'ancienne ville de *Rider* en Dalmatie (le *Municipium Riditarum* des sources épigraphiques), qui — à côté de celles provenant d'autres régions d'Illyrie — nous ont donné des preuves très convaincantes. L'onomastique, ainsi que les cultes autochtones ne constituent désormais qu'un reflet de résistance du peuple illyrien qui s'oppose à toute sorte de romanisation de son pays. Toutefois, quelques exemples se rapportant aux inscriptions des premières décennies du I^{er} siècle de notre ère nous montreront les premières tentatives du compromis de la formule onomastique illyro-romaine aussi que de l'onomasticon lui-même comme conséquence des rapports politiques spéciaux, surtout parmi les représentants de l'aristocratie illyrienne. Il suffit de noter quelques dédicaces à *Bindus-Neptunus* (une divinité japodo-illyrienne identifiée par l'*interpretatio Romana* comme étant le dieu romain des eaux) dues aux soi-disant *principes* ou *praepositi* des Japodes: *Licius Teuda, prae. et princ. Iapodum, T. Loantius Rufus, praepositus Iapodum, Proculus Parmanic., praepos., etc.* (Cf. aussi: *T. F(lavius?) Valens Varron(is) f., princeps Desitiatum*). D'autres exemples montrent — et sur un plan beaucoup plus vaste — une véritable

¹⁷⁾ CIL III 14323, 14325, 14327, 15068.

¹⁸⁾ CIL III 13868.

¹⁹⁾ Bericht über den VI. Internat. Kongreß für Archäologie, Berlin 1939 (M. Abramčić, *Archäologische Forschung in Jugoslawien*, str. 174—175). — Navedene ekvacije treba, analogno onima u oblasti osobne onomastike, protumačiti ovako: *Bindus qui et Neptunus, Apollo qui et Tadenus, Venus quae et Ansotica (Anzotica* Bericht, ibidem); usp. *Mercurius qui et Hermes* (v. gore).

stratification d'ordre géographique et chronologique, due à une graduelle propagation du droit de cité, et qui se rend évident par l'apparition et la propagation des noms (*gentilicia*) impériaux. Par exemple: *Iulii* (*C. Iulius Ceuni f. Acirrius*), *Flavii* (*T. Flavius Blodi f. Plassus*), *Aelii* (*P. Aelius Andes Barcini*), *Aurelii* (*Aur. Sextus Ledri*) etc. Le territoire habité par les anciens Liburnes nous offre aussi une grande quantité d'inscriptions où figurent les *gentilicia* romains appartenant à d'autres familles éminentes, telles que *Aemilli* (*C. Aemilius Volso. f. Oca*), *Calpurnii* (*Calpurnia C. f. Ceuna*) et d'autres. A côté d'exemples qui témoignent de la pénétration des *gentilicia* romains dans l'onomastique illyrienne, un autre phénomène nous semble encore plus caractéristique pour la dilution de l'onomasticon illyrien, phénomène de la pénétration — aussi lente et sporadique qu'elle puisse nous sembler — des noms de personne (*cognomina*) romains. On doit remarquer que parmi les noms qui avaient pénétré dans l'onomasticon illyrien figurent surtout ceux ayant le sens bien défini — ce qui nous autorise à penser que nous avons à faire à des noms traduits ou à ceux qui proviennent du même calque linguistique. Il s'agit surtout des noms *Maximus*, *Firmus*, *Valens*, dont les deux premiers figurent aussi dans plusieurs inscriptions de Rider (*Maximus Triti f.*, *Maxima*, *Maximus Laedicalius Aplinis f.*, *Tudania Maxima*). Pour d'autres régions habitées par les Illyriens notons les exemples suivants: *Maximus Batonis*, *Maximus Beusantis*, *Maximus Buionis*, *Maximus Dasantis*, *Maximus Diti*, puis *Aurelius Maximus Pantadienus*, *Aurelia Maxima* (?) et autres. Ce qui est très intéressant de remarquer, au moins pour les inscriptions de Rider, c'est une certaine liaison entre les noms susdits de l'onomasticon romain (particulièrement *Maximus*) et les noms indigènes provenant de la racine *apl-* (*Aplis* surtout, puis *Aplo*, *Apludus* etc.; pour une liste assez détaillée cf. le texte serbo-croate). A cet égard on avait déjà attiré l'attention sur les noms de cette catégorie auxquels — après les avoir mis en relation avec le théonyme *Apollo* (en thessal. Ἀπλοῦν) — et auxquels on a voulu donner le sens de „force“, *σθένος* (cf. par exemple le nom composé *Τευτί-απλος*, interprété par H. Krahe comme *Δημο-σθένης*). A ce sujet — vu que chez les Illyriens les enfants portaient très souvent les noms de leurs pères — on peut citer comme très caractéristique l'exemple se rapportant à une nouvelle inscription de Rider: *Maximus Laedicalius Aplinis f.*, surtout si on la compare à une autre inscription de la même ville dalmate: *Aplis Staticus Aplinis f.* Il est donc bien évident que le nom *Maximus* procédait, lui aussi, du même calque linguistique que le nom illyrien *Aplis* et ses dérivés bien qu'il ne s'agisse pas d'une traduction littérale de ce nom indigène auquel devrait correspondre le sens de *σθένος* (force). C'est pourquoi nous pensons qu'à la suite de ce nom, très fréquent d'ailleurs et très caractéristique pour l'onomasticon romain, les Illyriens avaient aussi fait usage des noms *Valens* et *Firmus* qui, de leur côté, s'accommodaient mieux au sens des noms *Aplis*, *Aplus*, *Apludus* etc. (probablement aussi d'*Oplus*). Il convient de noter aussi que les noms *Maximus*, *Valens*, *Firmus*, dans les exemples connus de Rider ne figurent nulle part comme patronymes — c.-à-d. dans la filiation — mais toujours comme premiers noms, ce qui fait penser à un usage beaucoup plus récent de ces noms de la part des indigènes. Quant au nom *Firmus*, attesté trois fois à Rider, nous le trouvons dans les formules tout à fait différentes: *Fir(mus) Varieri*—dans une inscription récemment venue au jour—, *Firmus Lapricus Pladomeni f.*, *Ti. Claudius Firmus* (le nom de son père, qu'on lit dans la même formule, étant celui de *Ti. Claudius Tritus*, ce qui nous montre une fois de plus que le processus de romanisation des noms indigènes se termine par la romanisation complète de la formule onomastique indigène). Pour le nom de *Valens* nous renvoyons le lecteur à l'inscription déjà citée qui se rapporte à un des représentants de l'aristocratie illyrienne, le prince des Désidiates *T. F. Valens Varron(is) f.*; notons que jusqu'ici le nom *Valens* fait défaut à Rider. Nous pouvons rapprocher cette formule en quelque sorte de la formule onomastique comprenant le soi-disant *signum*, où celui-ci ne représente que la traduction du nom indigène (par exemple: *Mercurius qui et Hermes, Aur. Secundianus qui et Itrius*). C'est ce qui nous fait penser à la formule usitée par les matelots illyriens en service dans la flotte romaine de Ravenne et qui, elle, répétait cette

même formule sous une forme plus complète que nous expliquerons par quelques exemples: *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi*, *L. Viridius Celer qui et Temans*. . . (en effet, les deux noms illyriens cités — *Bato* et *Temans* — étaient interprétés, tous les deux, comme „Celer“). Or, la formule de *L. Iallus Valens qui et Licca Bardi f.* nous fait penser que le nom *Valens* y serait aussi une traduction du nom illyrien *Licca*. Nous trouvons le même nom figurant sur une autre inscription de Ravenne, celle-ci malheureusement incomplète: *L. Dasumius Valens. . . , nat. Delmata*. Il est à regretter le fait que nous ignorions les vieux noms d'un autre matelot illyrien, mort à Ravenne, qui cependant avait renoncé à ses noms indigènes — celui de *L. Licinius Maximus*, *tr. class. pr. Ravenn., natione Dalmat*. A la fin, nous comparons tous ces exemples avec les formules bien connues relevant du culte, lesquelles on connaît comme *interpretatio Romana*, et dont nous avons trouvé assez d'exemples en Illyrie: *Bindus-Neptunus*, *Apollo-Tadenus*, *Venus-Ansotica* (sc. *Venus quae et Ansotica*) etc.